

---

elk van de nu drie voorliggende boeken ten grondslag liggen door de auteurs zelf een aantal malen met elkaar in verband worden gebracht. Zo wordt in *Een donkere spiegel* op het punt van de religieus-kerkelijke beeldvorming sinds het begin van de eenentwintigste eeuw een relatie gelegd tussen het orthodoxe christendom, het orthodoxe jodendom en de orthodoxe islam. Alle drie kunnen zij, aldus de auteurs, in de ogen van 'linkse en rechtse liberalen' een bedreiging vormen voor het functioneren van een vrije, open maatschappij, gebaseerd op de beginselen van de Verlichting (zie pp. 769-773). In feite is trouwens heel deel 8 van *Een donkere spiegel* gewijd aan de parallellie tussen de meer recente beeldvorming over het jodendom en die over de islam. Op pp. 595-597 in *Van Harem tot Fitna* wordt gesproken over het samenvallen van een kerkelijke omwenteling in de beeldvorming over het jodendom, de islam en de oosterse religies en dan met name het boeddhisme in de jaren zestig van de vorige eeuw. In die periode zouden in christelijke kringen in Nederland 'het dialoogmodel en de abrahamitische oecumene' ingang gevonden hebben, waardoor begrip en respect over en weer zouden zijn vergroot. Toch zijn de drie genoemde boeken ten opzichte van elkaar niet echt gelijkwaardig. In *Een donkere spiegel* gaat het om de beeldvorming over joden in het katholieke milieu in Nederland en wel vanaf het Eerste Vaticaans Concilie in 1870. Binnen dat milieu onderscheiden Poorthuis en Saleminck drie segmenten: een maatschappelijk, een cultureel en een kerkelijk segment, alhoewel die elkaar soms overlappen. In *Lotus in de Lage Landen* is sprake van een ruimer perspectief. Het gaat nu om een perceptiegeschiedenis waarin meerdere levensbeschouwelijke en ook studieuze milieus de revue passeren. Wat beide boeken echter gemeenschappelijk hebben, is dat de eigenheid van het jodendom, respectievelijk het boeddhisme nauwelijks gethematiseerd wordt. Er is sprake van een scala aan beelden, leidend tot een bepaalde beeldvorming. Maar die wordt niet afgezet tegenover het zelfbeeld in joodse, respectievelijk boeddhistische kringen en/of de feitelijke verschijningsvorm van jodendom en boeddhisme. Dat gebeurt ook niet in *Van Harem tot Fitna*, alhoewel in dit boek van een nog ruimer perspectief wordt uitgegaan. Zo schenken de auteurs na 1965 opmerkelijk veel aandacht aan de beeldvorming over de islam bij de verschillende politieke partijen

in ons land. Dat hangt samen met het feit dat de islam in Nederland anders dan het boeddhisme niet enkel een spirituele beweging is, maar ook een – veel grotere – politiek-religieuze beweging met uiteenlopende, want Turkse, Marokkaanse en Somalische wortels. Maar meer nog hangt dat samen met de groeiende verwevenheid van de islam met de Midden-Oostenproblematiek na de Zesdaagse Oorlog in 1967.

Daarmee raken wij aan de periodisering van deze studie. In hun inleiding spreken Poorthuis en Saleminck van twee grote periodes: de vroege tijd van kolonie, missie en zending waarin sprake was van een 'verre' islam (1848-1945) en de nieuwe tijd met een 'nabije' islam (1983-2010). In die vroege tijd ging het vooral om een Indische vorm van islam. In de nieuwe tijd maakt de islam zonder meer deel uit van de Nederlandse samenleving. De tijd tussen 1945 en 1983 geldt voor hen als een 'tussentijd'. Met die laatstgenoemde aanduiding overtuigen Poorthuis en Saleminck niet echt, omdat zij de afkondiging van de verklaring *Nostra aetate* over houding van de katholieke kerk ten opzichte van de niet-christelijke godsdiensten door het Tweede Vaticaans Concilie op 28 oktober 1965 als 'een radicale omwenteling' of 'een waterscheiding' beschouwen, in elk geval voor het kerkelijke domein. De aanduiding 'tussentijd' komt daardoor toch in een wat merkwaardig daglicht te staan. Die drieslag: oude tijd, tussentijd en nieuwe tijd wordt via de negen (!) delen van de inhoudsopgave verder verfijnd. In feite onderscheiden de auteurs zes tijdvakken. Achtereenvolgens zijn dat: De vroege periode: 1848-1945; Tussentijd I: 1945-1965; Tussentijd II: 1965-1983; De jaren tachtig: 1983-1989; De jaren negentig: 1989-2001; en Het laatste decennium: 2001-2010. Jammer is dat zij de opeenvolgende tijdvakken niet hebben voorzien van meer inhoudelijke titels waarmee verschuivingen in de beeldvorming zichtbaar konden worden gemaakt. Enigszins merkwaardig is dat zij de jaren 1920-1945 waaraan zij een apart deel wijden onder de titel 'Kentering in de jaren dertig', niet afgezonderd hebben van de eerste grote periode (1848-1945): met de auteurs die in deze jaren actief waren, wordt de waterscheiding waarvan zo juist sprake was, namelijk voorbereid. Binnen elk tijdvak keren steeds twee domeinen terug: het maatschappelijk en het kerkelijk domein. Het laatstgenoemde wordt vanaf 1983 verbreed tot